

Vers – Ritmus – Szubjektum.
Műértelmezések a XX. századi magyar líra köréből,
 szerk. Horváth Kornélia – Szitár Katalin

A *Vers – Ritmus – Szubjektum. Műértelmezések a XX. századi magyar líra köréből* című impozáns kötet, amely a *Szó – Elbeszélés – Metafora* címmel 2003-ban megjelent, elbeszélő prózát vizsgáló kiadvány folytatásaként jött létre, a hazai lírakutatás jelentős vállalkozása. Megkülönböztető vonása az a ritka módszertani tudatosság, amely a műértelmezések szemléleti megalapozásának igényében mutatkozik meg. E két, koncepciózusan összeállított, Horváth Kornélia és Szitár Katalin szerkesztők tudós tanári teljesítményét külön is felmutató tanulmánygyűjteményben jól felismerhetően jelen vannak *a saját irodalomelmélet megalapozására irányuló törekvések*. Előljáróban elmondható, hogy a kötet műértelmezései számára elméleti kiindulópontnak számít Humboldtnek azt a gondolata, mely szerint a nyelv nem *ergon*, hanem valójában *energeia*. Az értekezők meggyőződése, hogy a költészetben létesülő szó a nyelvnek ezt az eredendőbb természetét, működésmódját aknázza ki. A szó történeti jelentésszerkezete mellett a hangzóság s a ritmus is képes felszabadítani a nyelv természetében rejlő értelemképző energiákat. A hangalaki ismétlődések működésbe hozzák a nyelvben hordozott emlékezetet, felélesztik a belső formát, a szóalakban őrzött jelentés-történetet. A kötet szöveginterpretációi az írott nyelvi formával egyenrangú hatástényezőként veszik figyelembe a vershangzást, ami meghatározza a létrejövő versnyelv szemantikáját.

A kötet szaktudományos jelentőségét növeli az a tény, hogy a benne közlött írások láthatólag különböző nemzedékekhez tartozó mesterek és tanítványok, egyetemi tanárok, doktorjelöltek és hallgatók együttgondolkodásának eredményeként születtek. A tanulmánygyűjtemény a tudományos iskolaformálás számos erényét felmutatja: közös elméleti alapokat, saját metanyelvet s az alkalmazásokban a műértelmezésre vállalkozó irodalmárok egyéni fogékonyságát.

A tanítványok műértelmezéseiben világosan megmutatkozik, hogy alkotó műhelymunka során formálódott a kutatócsoport tagjainak irodalmi gondol-

kodása. Az alkalmazott elméleti megfontolások, mesterszavak módosult alakban rendre visszatérnek. A kutatócsoportban használatos végső szótár hívószavai közül, ha az előfordulás gyakoriságát veszem alapul, akkor felsorolásszerűen az alábbiakra kell emlékeztetnem: a szó belső dialogikusságának megértése, diszkurzív poétika, a szubjektivitás nyelvi létesülés módja, teremtődő gondolat, poétikailag artikulálódó jelenlétmód, tropológia, a vershangzás és a szintaxis értelemképző kölcsönhatása.

Miben lehetne megragadni a szerzők gondolkodói attitűdjének közös nevezőjét, az elméleti alapok hasonlóságán s az irodalomszemléletek egyéni jellegzetességeinek különbözőségén túl?

A dialógusigényben és a dialóguskészségben, amelynek legemlékezetesebb megnyilvánulásai a távoli vagy ellentétes elméletek összeolvasására irányuló kísérletekben találkozhatunk. A kísérletezés bátorságában, amely arra sarkallja az értekezőket, hogy kilépjenek a merev fallal körülhatárolt elméleti kánonokból. Az erős elméleti elkötelezettség és nyitottság jótékony kölcsönhatásában, amely Kovács Gábor szavával „abszurd konfigurációkat” eredményez. Az orosz poétikai örökség továbbadására és megújítására irányuló törekvés távoli elméletek összekapcsolásának az igényével párosul a kötet tisztán teoretikus megfontolásokat mérlegelő írásiban. Számomra valódi szellemi izgalmat jelentenek azok a nagyszabású kísérletek – s itt elsősorban Kovács Árpád e vállalkozást támogató írására s tanítványai kísérleteire gondolok –, amelyek Bahtyin, Jakobson, József Attila, Lotman, Ricoeur nyelv- és líraelméleti előfeltevéseit képesek közös diszkurzív térben elhelyezni s együtltolvasni. Az elméletek összebékítése általában véve a különböző nyelvi játékok átjárhatóságának ismert apóriáihoz vezet, de látnivaló, hogy a kötet elméletirői magasabb tételekben játszanak, a gondolatok alkotó továbbolvasása a céljuk. Jómagam távolról sem érezhetem otthon magam Potebnya, Larin, Vinokur vagy Polivanov munkásságában, de a kötet meghatározó szerzői, töredékes ismereteimet jelentősen bővítve, nem először győztek meg arról, hogy a magyar irodalomkutatásban csak igen kevésé ismert orosz elméletirők meglátásai megnyithatnak utakat, új bejáratokat és kijáratokat a versértelmezés területén.

Az elemzésre kiválasztott szövegek, Ady, Babits, József Attila, Kosztolányi, Kányádi, Nemes Nagy, Petri, Pilinszky, Szilágyi Domokos, Weöres Sándor alkotásai a kánonok modernség utáni megsokszorozódására figyelmeztetve a 20. századi magyar líra több korszakát, beszédmódját, identitásképletét, nyelv- és szubjektumszemléleti modelljét, irodalmi formációját jelenítik meg a korai vagy esztéta modernségtől a másod- vagy utó-modern lírán át a posztmodernig. Talán egyedül a magyar történeti avantgárd mintaadó szövegei nem jelennek meg a kötet műértelmezéseinek horizontján. Nyilvánvaló, hogy a későbbiekben

érdemes lesz sort keríteni a hazai történeti avantgárd korántsem egységes versnyelvének a vizsgálatára, hisz különösen a kései modern líra felől látszik világosan, hogy Kassák rövid életű aktivista mozgalma a költői jelhasználat klasszikus modern rendjének a felforgatásával hozzájárult a vershangzás, a metaforaalkotás megújításához, szó és kép viszonyának újragondolásához.

A kötet tanulmányírói újszerű módon vállalkoznak a vershangzás, a ritmus jelentésalkotó szerepének vizsgálatára. A sorképzés jelentőségének megmutatása, a vizuális és akusztikus ritmus árnyalt megkülönböztetése és együttes szemlélete fontos területeit jelöli ki a 20. századi magyar líra további kutatásának. Versnyelv és identitásképzés összefüggéseit vizsgálja Béres Bernadett, Boros Oszkár, Kovács Gábor, Németh Regina, Osztrólczy Sarolta, Román Ágnes és Szi-tár Katalin. Arra a kérdésre keresik a választ, hogyan és milyen poétikai eljárások közvetítésével jön létre a versnyelvben a lírai alany önazonossága. A nyelvi önalkotás trópusait, nyelv, kép és metafora retorikáját kutatja Földes Györgyi, Fodor Mónika, Érfalvy Livia és Palatinus Levente Dávid. A posztmodern ironia nyelvi alakzatainak különféle megközelítéseire mutat példát Arday-Janka Judit, Dobri Imre, Horváth Csaba és Horváth Kornélia. A modern magyar líra bizonyos világirodalmi kontextusainak feltérképezésére vállalkozik Benda Mihály, Menczel Gabriella, Szávai Dorottya és Szűcs Marianna.

Magától értetődő, hogy a kötet tanulmányírói nem tettek kísérletet a modern magyar líra nyelvhasználati módjainak, ritmusképleteinek és szubjektumszemléleti alakzatainak a szisztematikus feltárására. E művelet megkezdésének teoretikus előfeltételeként voltaképpen műértelmezés és irodalomtörténet-írás viszonyát szükséges megvizsgálni. Arra a korántsem egyszerűen megválaszolható elméleti-módszertani kérdésre keresve választ, amelyet a szerkesztők a kötet előszavában így fogalmaznak meg: „mit tehetünk hozzá a modernség irodalomtudományi felfogásához s leírásához a versnyelvi műalkotás egyszeri és megismételhetetlen értelemvilágának vizsgálata alapján?” E roppant távlatokat átfogó kérdés megújításához sokféle értelmezési lehetőség kínálkozik a kortárs nemzetközi irodalomtudományban, nálunk azonban mintha egyedül de Man szkeptikus következtetése vált volna mérvadóvá, mely szerint a létesülő nyelv retorikai olvasása felfüggeszti az irodalomtörténetet. Jelen kötet szerzőinek és szerkesztőinek nem kis munkát kínál a jövőben összegezni az egyes írásokból levonható közös tanulságokat, amelyek elméleti hozzájárulást jelenthetnek műértelmezés és irodalomtörténeti rendszeralkotás szövevényes összefüggéseinek a feltárásához.

A líraértés posztstrukturalizmus utáni helyzetében a kutatócsoport tagjai termékeny elemzési szempontokra találtak a versritmus vizsgálatának felelevenítésével és megújításával. Ismeretes, hogy a líraelméletek e nagy múltra visszatekintő területének művelése háttérbe szorult a kortárs hazai irodalomtudomány

élő diszkurzusaiban, többek között a dekonstrukció írásfordulatának, s közelebbről az inskripció materialitásának elsőbbséget adó retorikai olvasás térnyerésének következtében. A kötet tanulmányai az olvasás problematikája felé mutatnak, amennyiben szinte kivétel nélkül azt feltételezik, hogy a versnyelv mintegy színre viszi saját performatív működését, a szöveg pedig önmaga felépülésének az allegorikus történetét kínálja fel az olvasás számára. Itt olyan utakat nyithatna meg a hangzó, illetve az írott nyelvképnek megfelelő működésmódok vizsgálata, ami ez alkalommal túlságosan is messzire vezetne, ezért a hordozó közegek vonatkozásában a továbbiakban csak tétova jelzésekre szorítkozhatom.

A kötetben olvasható kiváló tanulmányok közül az írásközpontú szemléleti fordulat vonatkozásában ezúttal csak kettőre utalnék, Radvánszky Anikó *Anagramma – Grammatológia – Dekonstruációk* és Osztrólczy Sarolta *A saját magányról beszélő szöveg* című magvas elemzésére. Mindkettő finom árnyaltsággal mutatja be, mennyire összetett kérdések kerülnek felszínre, ha a hangzó nyelv és az írott szöveg grammatikai, poétikai és retorikai szerveződésének viszonyát firtatjuk. Korántsem arról van persze szó, hogy e líraértelmező kötet remek ritmikai elemzéseinek sugalmazása szerint a versszöveg hangzósságának hangsúlyozásával napirendre térhetnénk az *écriture*-ként, illetve beszédként értett nyelv viszonyát firtató, nagy horderejű kérdések fölött. Véleményem szerint ugyanakkor a kutatócsoport saját szemléleti pozíciójának markáns kijelölése érdekében megkezdhetetlenül vált e kötet megjelenése után bizonyos olvasáseméleti alapfeltevések megfogalmazása.

Érdemes lesz például újabb tüzetes elemzésekkel megvilágítani a szó belső dialogikusságának megértésére alapozott anagrammatikus olvasás és a textualitás elméletei között feltételezhető kapcsolatokat. Vajon mi a különbség az önmagában differenciális jelölő–jelölő viszonylatban létrejövő, elvileg lezárhatatlan referenciasornak a nyitott jelentésláncolatát követő textuális munka és a szó belső etimológiájának elágazásait, a verhangzás intertextuális nyomait követő olvasásmód között? Hogyan viszonyul a folyamatosan elkülönülő nyelvi történet, helyesebben szólva az *écriture*-ként értett történet nyelv a létesülő nyelv koncepciójához? Látnivaló, hogy a hangzás részvételének tételezése nem hatálytalanítja a vers materiális tényezőinek szerepét a jelentésalkotásban, sőt jótékonyan elbizonytalanítja, többértelművé teszi a beszélt nyelvben mintegy jelenlévőként megnyilvánuló jelentés mibenlétét.

A kutatócsoport érdeklődése az ún. retorikai olvasással színleg közösnek mutatkozik a jelentés létrejöttének vizsgálatában, a létesítő nyelv működésének tanulmányozásában. Az olvasó ugyanakkor nyilván másként érzékeli a jelölőt e kétféle nyelvi modellben. A szó belső dialogikusságának megértésére alapozott olvasásban a jelentéses artikuláció létrejötté, a jelölő műveletek létesülése nem

független a jelölő fenomenalitásától, amely az értelmező figuráció kiindulópontja, s nem ez utóbbi kényszerének következménye. Ha nem értem teljesen félre a létesítő nyelv értelemképző szerepének a kötetből kikövetkeztethető felfogását, itt a vers soraiban szétszórt fonémák véletlenszerű ismétlődése nem függeszti fel a referenciát, nem érvényteleníti a reprezentáció lehetőségfeltételeit, sőt éppen ellenkezőleg. Az anagramma mechanizmusa, más grammatikai, szintaktikai és poétikai tényezőkkel együtt jelentésszervező erővel bír. Durva egyszerűsítéssel a versnyelvi anagramma nem a létesítő nyelv önkényének megnyilvánulása, s ebben az értelemben nem az olvasás alakzata, ugyanakkor nem független az olvasattól mint figurációtól, amely végső soron forma és jelentés meghatározott viszonyát tételezi. A szó belső dialogikusságának távlatából létesülő nyelven itt nem a jel és a jelentés összeférhetetlenségét kell érteni: jelölő és jelölt relációját tehát nem a tételezés önkényes aktusa teremti meg. E gondolatsor végéhez érve megkockáztatható az a feltevés, hogy az anagrammatikus jelenségek, összességében a vers hangzásszerkezetének ismétlődő elemei performatív erővel bírnak, de éppen ezáltal képesek jelentőfolyamatot létrehozni. A nyelv létesítő működése nem ellehetetlenítője, hanem elősegítője a jelentésképződésnek. Az önmegértés poétikai konfigurációit létrehozó olvasásnak az egzisztenciális értelmét Ricoeur nálunk csak töredékesen ismert hermeneutikájához kapcsolódva Kovács Gábor így határozza meg: „ami a költészetben megtörténik, az nem a referencia felfüggesztése, hanem az a mélyreható módosulás, változás, amelyet a kétértelműség alakít ki”.

Valódi szellemi ösztönzést adó kötetről lévén szó, az együttgondolkodás jegyében számos megjegyzésem volna a korszakretorikában megnyilvánuló többnyelvűség mellett mind a műértelmezések módszertani alapjait, mind az alkalmazott líraelméletek főbb tételeit illetően.

Magam úgy látom, hogy a korszakretorika következetlen, helyesebben szólva csak részlegesen reflektált. A kutatócsoport alkalmazza a hatás- és befogadáselmélet négyfázisú korszakolását, de ezen a téren további feladatot jelent az adott irodalomtörténeti szisztémaalkotás rendezőelveinek átsajátítása. Itt az átsajátításra helyezném a hangsúlyt, amely egyfelől nyilvánvalóan alkotó továbbgondolást jelent, másrészt áthelyezést, amely, egymással alig érintkező teóriákról lévén szó, feltétlenül szükségesnek látszik.

A kötet értekezőinek felfogása szerint beszédeseményt hoz létre a versnyelvet alkotó jelölők rendje, s ezt a vers a létrejövő beszéd autoreflexív megjelenítésével éri el, felmutatván a nyelvben rejülő történeti szemantikum keletkezésének módzatait. Magyarán szólva a születőben lévő versnyelv felszabadítja a szó belső, történeti energiáit, s mintegy színre viszi önmaga keletkezésének a történetét. A szöveg hatásának távlatja a recepcióesztétika szöveginterpretációjában

nyilván a befogadás aspektusának az egyidejű vizsgálatával egészülne itt ki, s ez igényelné az olvasás történeti horizontján annak a kérdésnek a szemmel tartását, hogy a jelölők rendjei között létrejövő irodalomtörténeti dialógust milyen műfaji, nyelvhasználati, interpretációs feltételek teszik lehetővé. Ha nem csalódom, a modernség négyfázisú korszakretorikája szerint a bekövetkező megértés eseménye az értelmezett szövegek párbeszédképességének teljesítménye az adott intertextuális térben, s így elválaszthatatlan attól a hatástörténeti folyamattól, amelyet Gadamer egyik írásában inkább létnek tekint, mint tudatnak. Nem kívánok olyasmit számon kérni a kötet szerzőin, ami elvégzését nem tekintették saját feladatuknak. A korszakretorika használatával kapcsolatos megjegyzéseim távolról sem valamiféle egységesítést céloznak, csupán arra hívnám fel a figyelmet, hogy a kötet műértelmezéseinek az irodalomtörténeti távlatba helyezése azért igényli a fenti kérdések rendszeres végiggondolását, mert a kutatócsoport tagjai közül többen használják a szóban forgó korszakretorikát.

E terjedelmét tekintve is kihívást jelentő kötet különösen értékes teljesítménynek számít a tudományos utánpótlás képzésének területén. A szerzők az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, a Károli Gáspár Református Egyetemen, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, illetve a Veszprémi (Pannon) Egyetemen sajátították el az irodalomkutatás alapjait. A tanulmánykötetben megtestesülő közös poétikai gondolkodás a lírakutatás területén termékenynek mutatkozik, ezért mindenképpen folytatandó.

(Kijárat, Budapest, 2006)